

RUS YAZIN KÜLTÜRÜNDE DİNİ SEMİYOTİK*

Sergey MALENKO* | Andrey NEKİTA**

Çev. Nebi MEHDİYEV***

Öz

Bu yazının esasını, yazın kültürünün semiyotik ve sembolik bağlamının arketipik diyalektiğinin çözümlemesi oluşturmaktadır. Buna göre, kitabi yazı, Rus tarihinin farklı evrelerine bağlı olarak farklı sosyo-kültürel bağlamlarda tezahür eden Öz arketipinin temsil aracı olarak görülebilir. Rus dinî merkezlerinde kitapların ortaya çıkışı ve yayılışı, Kutsiyeti çoğaltmanın bir yöntemi olarak bir tür özel kitap okuma kültürünün oluşmasına yol açmıştır. İlerleyen dönemlerde kitap, toplum nezdindeki kutsal rolünü tüketerek sadece dönemle ilgili ve esasında lâdinî malumatların korunması ve aktarılmasının bir aracı olarak görülmeye başlanmıştır ve bu da bir bütün olarak kültür ve eğitim buhranı ile sonuçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Manastır, arketip, sembol, ikon, öz, kitap, söz, metin, zihniyet.

Novgorod edebî örnekleri de dâhil günümüze kadar ulaşan Eski Rus yazın anıtları, araştırma konusunun sağlıklı bir şekilde açıklığa kavuşmasında özel bir yeri haizdir. Bilindiği üzere, bu tür yazın örneklerinde henüz tam anlamıyla bir anlatı biçimi oluşmuş değildir. Kitaplar, yazmalar, menkıbeler, günümüzdeki anlamından çok farklı olarak belirli bir konuyu ihtiva eden bütüncül metinler olmaktan öteye, gramer yapısı ve imla kuralları gözetmeyen -kimi zaman harf ve sözcük ayırımı dahi göz ardı edilen- ve çağdaş okurun anlama güçlüğü çekebileceği karmaşık yazın örnekleri oluşturmaktadır. Ancak tarihsel olayların incelenmesi sonucu yapılan semantik düzeltmeler sayesinde, ilgili metnin/metinlerin boyutu, konusu ve tekabül ettiği gerçekliğin belirlenmesinde birtakım ilerlemeler kaydedilebilmektedir. Bu noktada, sözcüklere karışmış harfler, cümlelere karışmış sözcükler ve metinlere karışmış cümleler birbirinden ayrıştırılarak bir tür semiyotik anlatı örgüsü oluşturulmaktadır. Bu yöntem, ilgili metin/metinlerin düzeltilmesi ve okunabilir hale gelmesine olanak tanımaktadır. Daha başka bir ifadeyle, bu tür bir semiyotik prosedür, yazın kültüründeki biçimsel mantık kurallarının ortaya çıkmasının kaçınılmaz ve doğal bir sonucudur. Bu tutumun verimliliği, işaretlenmiş herhangi bir anlam biriminin, karşılık gelen işaret alanlarının herhangi bir noktasında okur tarafından açıkça algılanan açık ve işlevsel özelliklerle temsil edilmesi gerçeğinden oluşuyordu. Böylece, zaman içinde, yazılı metin, bu tür durumların özniteliklerine dayanan disiplinler bir anlam alanı haline gelmiştir: kurallar, istisnalar ve hatalar. Sosyokültürel anlamda, Eski ve Orta Çağ Rus'unun** tarihinde gördüğümüz yazılı metnin bu dönüşümü, kendi coğrafyasında meydana gelen karmaşık kültürel süreçlerin bir yansımasıdır. Bu nedenle, dilin semiyotik çerçevesini, Eski Rus zihniyetinin, asırlardır süren dış sosyo-politik ve

* Bu yazı, dergimiz için Rusça kaleme alınmış olup Türkçe'ye çevrilmiştir.

** Burada "Rus" sözcüğü, etnonim değil, toponim olarak kullanılmaktadır (çev.).

kültürel olayların etkisi altındaki karmaşık dönüşümlerinin bir sonucu olarak görmek gerekir.

Eski yazın merkezlerinde (ki bu merkezlerin en önemlilerinden birisi de Novgorod'dur) ortaya çıkan erken dönem yazmalarında benzer bir semiyotik yapıyla karşılaşmamaktayız. Bu yazmalara örnek olarak, Novgorod'da ortaya çıkan "Mstislavovo Evangelie" (12. yüzyıl) ya da "Triodion ve Pentekostarion" (12. yüzyılın sonu – 13. yüzyılın başı) gösterilebilir. Aynı zamanda, sözgelimi, Novgorod arkepiskopu Macarius'un rehberliğinde hazırlanan "Gennadi İncili" (1499) ya da "Velikiye Chet'yi-Minei" (16. yüzyıl) gibi daha geç dönem yazın örneklerinde dahi sözcüklerin bitişik ve karmaşık yazıldığını, sadece noktalama işaretlerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Herhangi bir Eski Rus yazı kültürü araştırmacısı, yazma metinlerin zorluğunu ve farklı yorumlara açık olduğunu tereddütsüz kabul eder. Bu da, öncelikli olarak, eserlerin içerikleri ile değil, ilgili metnin yoksun olduğu biçimsel ve mantıksal yapısıyla ilgili bir durumdur. Çağdaş metinlerin ayrılmaz özelliği olan işaretler ve semantik ayrıştırmalarla Eski Rus metinlerinde karşılaşmak imkânsızdır, kaldı ki söz konusu metinlerde bizim aşına olduğumuz sözcük ve cümle yapıları da mevcut değildir; bu metinlerde sadece anlatının başlangıcı ve sonu vardır ki bu da anlatının dinî karakterine işaret eder. Bu anlamda, herhangi bir eski kitap, daha ziyade Kitab-ı Mukaddes'in üslubuna uygun düşmektedir: "Ben Alfa ve Omega, başlangıç ve sonuç, İlk ve Son."

Bu bağlamda, bu eserlerin modern normatif dil tasavvurları açısından çoklu disiplin alanları arasından birisi olarak yorumlanması son derece zor olarak görülmektedir. Anlaşılan, yazın bilgisinin aktarımı, belirli bir sosyo-kültürel gerçekliği yeniden üreten işaretli metin yapısı algılayışında farklı bir yeteneğin varlığını gerektiriyordu. Eski Rus kitap metninde semiyotik farklılaşmanın olmaması, metin algısı oluşumunun diğer prensiplerinin varlığına işaret eder ki buna dair araştırmaların da sadece klasik, biçimsel-mantıksal yöntemlerle gerçekleştirilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Alternatif metodolojik araçlar arasında, dil de dahil olmak üzere evren tasavvurlarının oluşumuna ilişkin çeşitli senaryolara dayanan Jung'un arketip felsefesi de dikkate alınabilir.

Burada söz konusu olan şey, bilinç ve kültür oluşumunun figüratif-sembolik yollarıdır. Bu sosyo-kültürel modelin özelliği şu şekilde karakterize edilebilir: Görüntü sadece bilinçdışının farklı yönlerini ortaya koyar ve insanı, anlamlandırılmış varlık süjelerinden birisi niteliğinde kendisine sunulan zaten olgunlaşmış olan iç muhtevaya hazırlar; ne var ki sembol de bireyin önündeki kolektif tecrübe alanını açar. İnsanî varoluşu anlamlandırma imkânı sunmasının yanı sıra temel kolektif düşünme ve duyumlama tipi, bireyi sıradan sosyal konumundan alıp varlığının künhüne vakıf kılarak genel ve evrensel bir düzeye yükseltir. Sembolün genel bir kültürel fenomen şeklinde oluşumu, bir bireyi yöneten ve geliştiren yasalara bağlı karmaşık bir bilinçdışı ve bilincin karşılıklı etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkar.

Tam da bu sebeple Eski Rus metinlerini biçimsel-mantıksal, semantik-semyotik yapıların bir toplusu olarak değil de anlamları çoğunlukla "sadece kütlesi olan olgulara isim veren" toplumsal anlayışlara işaret eden farklı unsur ve terimleri haiz bir sembol olarak görmek gerekir. Bu, özünde yaratıcı yorumla açık tek sembolik mekândır. Bu sebeple, söz konusu mekân içerisindeki anlam birimleri işaretlerden müteşekkil sözcük, kavram ve cümlelerle sabitlenmemiştir, tam tersine, bilincin sembolik ve arketipik tahakkuku için sınırsız bir alan işlevi gören temiz bir sayfaya yayılmış durumdadır. Bu nedenle, duyu birimleri bilinç sembolik, arketip gerçekleşmesi için geniş bir alan

mazisi temiz kelimeler, kavramlar ve cümle sembolik forma sıkıca bağlanmış, ancak uzaya dökülmesi yapmaz. O halde, Eski Rus yazın metni, henüz anlamı saklı olmasının yanı sıra harflerin kendisinin varlığın bilincine erişilebilir bir tür özel ve sembolik bir uyumlu ve ritmik mekânı temsil eder. Böylece, yazma metin alanı, arketipik bir bilinen ve bilinmeyen ya da bilinç ve bilinçdışı diyalektiğini temsil eder ve en önemli dünya görüşü ve zihniyet vektörlerini belirler.

Jung'cu kültür bilimi için bir temel işlevi gören "Gölge" ve Bilinç diyalektiği, Eski Rus yazma metin yapısı içinde henüz kitaba yüklenen arketipik bireysel anlamdan bağımsız bir şekilde harflerin gölge-ışık oyunu şeklinde tezahür eder. Bu sebeple kitap, sadece herhangi bir bilginin doğrudan taşıyıcısı değil, her şeyden daha önce ve önemlisi, "bilinmeyen"i "aydınlatma" potansiyeli taşıyan (bilincin "gölge" tarafı olarak) evrensel ve maddi bir semboldür. Böylece, kitabın arketipik yol göstericiliğini tayin eden şey, okura belirli bir biçimsel okumayı öğretmek değil, aynı zamanda ve daha ziyade, satır aralarında mevcut olan ve bilinç ve kişiliğin gelişimini temin eden eşsiz bir okuma alışkanlığı kazandırma özelliğidir. İşte bu sebeple, Eski Rus yazın anıtlarını, ileride Rus zihniyetinin temellerini oluşturacak kültürel kodları haiz verimli bir sembolik bilinç gelişimi senaryosunun tarihî tahakkuku olarak görmek durumundayız.

Gene, şekli ne olursa olsun çağdaş yazın metinlerinin biçimsel-mantıksal yapısının, bilişsel faaliyetlerin ara sonuçlarını kayda geçirme gibi bir öncelik taşınması hasebiyle, genel anlamda bir bilinç ve kültürün oluşumuna hizmet etmekten öteye belirli bir disiplin alanının genişletilmesi ve bireysel anlamların belirlenmesine yönelik bir nitelik arz ettiği görülmektedir. Hâlbuki dilsel yapılarda, yani metinlerde (Yunanca yine "söz" anlamına gelen "logos" kökenli) "mantıksal" olarak ortaya çıkan şey, kendi dönem ve ölçeğinde toplumsal kurumsallaşmayı temin eden bir tür yabancılaşma süreçlerinin ara sonuçlarıdır. Diğer yandan, yabancılaşmış toplumsal ilişkilerin benimsenmesinde vazgeçilmez ara evre olarak yine "söz"ün "mantık" şeklinde tezahür ettiği de bir gerçektir.

Bu arada, patik anlamda günümüz Ortodoks ayinlerine kadar neredeyse hiç değişmemiş bir şekilde ulaşan Kilise Slavcasının yüzyıllarca süren hükümranlılığı, sadece yazın ve kültürel geleneğin korunmasına değil, aynı zamanda içerisinde dinin, eğitimin ve kültürün kaçınılmaz birer manevi "araç" olarak değerlendirildiği tek bir disipliner alan oluşturma yönündeki siyasi bir güce de işaret eder.

Kitap, hermenötik-fenomenolojik prosedürlerin sonucunda ortaya çıkan ilkel anlamların sembolik odağını teşkil eder. Daha başka bir ifadeyle, kitabın ihtiva ettiği alan, kendisinde artık var olan semiyotik çerçevenin ardı sıra aynı zamanda sonsuz ve yaratıcı yorumlara da açıktır. Böylece kitap, doğal bir faktör, yani bir uyarıcı ve bilincin gelişmesinin bir proliferasyonu, dolayısıyla da kolektif bilinçdışının arketipsel diyalektiğinin kültürel olarak önemli bir iletkeni olarak hareket eder. Bu sebeple, Eski Rus toplumundaki kitabın ortaya çıkışı, hem bireyin hem de bir bütün olarak kültürün kendi bilincini geliştirmesinin yeni yollarının keşfine işaret eder. Kitabın hâlihazırda var olan tematik şekli dahi, yaratılış ve gelişim sürecinde ortaya çıkan manevi süreçlerle benzerliğini gösterir.

Dört yaprak şeklinde bükülmüş, daha sonra bir defterde dikilmiş, gelecekteki kitabın malzeme temeli olarak metnin gövdesini oluşturur. Buna ek olarak, kültürel bir eser olarak kitabın

dikiliş teknolojisindeki sembolizmin kendisi de bir hayli ilginçtir. Önce tek taraftan birleştirilen yapraklar, ardından defter şeklinde dürülmesi ve daha sonrasında sayfalara dönüşmesi hayranlık uyandıran bir süreçtir. Böylece, nihayetinde, 360 derece kapanabilen ve esasında merkeze doğru hareketi temsil eden bir kutup sembolünü temsil eder. Bu son halini alan kitap, okuyucusunun bilincinin ufuklarını neredeyse sonsuza kadar itebilen işaretlerin, imgelerin, sembollerin ve anlamların odağıdır. Diğer taraftan, çok sayfalı kitap, algıya açık olan herhangi bir içeriğin varlığının bir sembolü şeklinde hareket ederek, bilinçte merkeze yönelen süreçleri açığa çıkarır. Böylece, kitabı, insan bilincinin arketipik bir eseri olarak düşünebilir ve kendisini çevreleyen dünyanın kendi içindeki sembolik keşif sürecinin ilham verici bir kaynağı olarak görebiliriz.

Kuvaterner prensibinin kitabı yaratma teknolojisindeki şaşırtıcı tekrarı, kaçınılmaz olarak nümolojik düzenliliklerde gizlenen, felsefe taşının ısrarlı simyacı araştırmalarına benzemektedir. Kitabın dikdörtgen biçimindeki bir paralel yüzlü formdaki biçimi, ileride ortaya çıkacak biçiminde gizli özel bir sembolik anlamı haizdir. Aynı zamanda, son halini alan bir kitap, içinde “yazılanlar”la kendi çemberinin dış çizgilerini betimliyor ve böylece nesnel olmayan, mistik niteliklerini sergiliyor. Jung’un kültür biliminin metodolojik aygıtını kullanacak olursak, bu demektir ki, kitap, aslında dünyanın bütünlüğünün kuadratürünü belirleyen Öz arketipinin figüratif-sembolik bir yansıması olarak hareket ettiği anlamına gelir. Diğer taraftan, kitabın merkezkaç ve merkezci anlamlarının arketipsel diyalektiği, ortaya çıkan bilincin zaman ve mekândaki dramatik doğasını gösteren Evren Ağacı’nın sembolü ile bir benzetme yapmayı mümkün kılmaktadır.

Böylece, bir bütün olarak kitap imgesi, Kuvaterner prensibinin nüfuz ettiği bir tür ilahi bilincin kadim sembolünü temsil eder. Öyleyse, kitabın sonradan edindiği muhtevasının, özünde dinî bir karaktere sahip olması gayet doğaldır. Bu sebeple, Hıristiyanlık da, diğer dünya dinleri gibi, kendi yaşam tarzı ve evren tasavvurunu oluşturur ve geliştirirken mistik sembolizmden yararlanmıştı. Nitekim Hıristiyan din adamları öğretilerini aktarırken aynı zamanda yazıya başvurmak durumundalardı ve daha da önemlisi, beşerî tekâmülün kayıt altına alınmış bir yöntemi olan İncil’in kendisi de her şeyden önce bir kitaptı. Tüm bu hususlar, kitap ve kıraatin, Eski ve Ortaçağ Rus’unda dinî bir hüviyet taşıdığına açık bir göstergesi olarak görülmelidir.

Bu sebeple, kitap istinsahı, tüm Rus topraklarında Kutsal’ın yayılışının en önemli ritüellerinden birisi olagelmıştır. Bizans ikon okuma geleneğinden ilhamla, kitabın kendisini ilahi olana yaklaşmanın bir yolu olarak telakki edilmiştir. Rus topraklarında kıraat olgusunun ortaya çıkış sebebi de, esasında Eski Rus kültüründe mevcut olan Söz arketipinin işlevselliğine dayanmaktadır. Birincisi, Söz, manevi yaratılışın ilahi bir aracı olarak görülmekte, ikincisi, Söz aracılığıyla insan ilahi olan yakınlaşmakta, üçüncüsü, Söz, kutsiyetin bir sembolü olarak algılanmakta ve dördüncüsü de, Söz ancak bilinçle karşılıklı etkileşimi sonucunda kültürel bir anlam kazanabilmekteydi. Böylece, kitap, Öz arketipinin evrensel ve sözlü bir sembolü olarak ortaya çıkmış ve başta Novgorod olmak üzere dinî merkezlerde etkin bir şekilde tecrübe edilmiştir; kıraat alışkanlığının sosyo-kültürel bir ritüel hüviyeti taşıması da, Eski ve Ortaçağ Rus’unda uzun yüzyıllar boyunca kitaba atfedilen kutsiyetin açık bir göstergesidir.

Bu anlamda, manastırlarda ortaya çıkan kutsal metin kopyaları, kutsal kaynağın grafiklerinin mekanik olarak yeniden üretilmesinin bir sonucu değilse bile kendisinde, bilincin mistik statüsüne sahip olan arketip imgelerin izlerini taşıyordu. Bu yüzden, kâtip keşişlerin çalışmalarını,

modern matbaa teknolojisi ile sadece terim ve hacimleri dolayısıyla karşılaştırmayız. Kâtip-keşiş, sıradan bir yazıcı ya da müstensih değildir; o, bilinç ve kültürün daha sonraki nesillere ulaşmasını sağlamak için kültürel alanı sürekli olarak geliştiren kolektif bilinçdışının bir koruyucusudur. Bu görüşün geçerliliğinin açık bir kanıtı, tarihin ve özellikle kitap basım teknolojisinin gelişiminin dünya görüşü üzerindeki etkisi ve sosyo-kültürel sonuçlarıdır.

Aslında, Rusya tarihinde -bir zamanlar kişisel tekâmül ve bilincin gelişimiyle ilgili özgün örnekler olarak kabul gören- kitap, paha biçilmez tarihsel ve kültürel anlatıların eşsizliğiyle ilgili çok aşamalı bir desembolizasyon prosedürüne maruz kalmıştır. Hâlbuki bu örnekler, kolektif gelenek ve bir bütün olarak toplumun inşasında eşsiz aşamaları temsil ediyordu. Mutlak hakikatin tanığı olarak ve ileride mantıksal semantik biçimlerde tezahür edecek olan kitabın mevcudiyeti, her halükarda, bireysel ve kültürel varoluşun irrasyonel temelleri olarak inancın gerçekliği ve gerekliliğinin bir yolu olarak görülebilir. Böylece, Eski Rus ve bilhassa Novgorod'da kitap kültürünün ortaya çıkış ve yayılışının erken evrelerinde dahi, bilinç ve kültürel gelenek temelli bir mekanizmadan söz edebiliriz. Bu mekanizmanın esasını, kolektif biçimsel tutum ve temsiller oluşturan bilinçdışına dayalı bir dünya resmini meşru kılan rasyonel modeller oluşturmaktaydı. Daha açık bir ifadeyle, Eski Rusya'da zihniyetin temeli olarak gelenekselcilik, sosyokültürel ve doğal gerçekliğin bilinçli ve bilinçsiz biçimlerinin yorumlayıcı bir diyalektiği olarak açıklanabilir. Bu biçimler, birbiriyle çatışmaksızın, içerisinde dindarlığın bireysel ve kültürel varoluşun en yüksek epistemik, etik, estetik formu olarak tezahür ettiği özel bir kültürel tipin oluşmasını yol açmıştır.

Böyle bir manevi paradigma, antik Rus fikrî geleneğini, kitabı ve içeriğini sosyal fetişizme dönüştürmeyen ve sosyo-kültürel gerçekliğin kutsal ve arketipik ilkelerini belirleme fırsatı sunan bir "metin kültürü" olarak nitelendirmemize imkân tanır. Bu ilkelerden hareketle Eski Ruslar; insan, toplum, tabiat ve Tanrının diyalektik bir etkileşim içinde olduğu ahenkli gelişim arz eden bir evren tasavvuru oluşturmayı başaramışlardır. Rusya'nın 16 ve 17. yüzyıllardaki dramatik tarihi, Eski Rus'taki kitap okuma kültürünü yeniden anlamlandırma ve sosyo-kültürel gelişimin modernleşmesi yönünde birtakım denemelere sahne olmuştur. Ancak "gramer kültürü"nü -toplum ve bireyin metinler aracılığıyla yönetilmesi şeklindeki son derece kadim ve geleneksel olan- "metin kültürü"ne karşı gelişi, ilk başta özellikle kültürel metinlerin yeniden oluşturulmasının genel geçer kaidelerini belirleme ve yorumlama meselesi üzerine yoğunlaşmış bulunmaktaydı. Böylece, anlamın kendisi şu veya bu şekilde belirli dilbilim kuralları içine hapsedilmiştir. Haliyle, bilhassa Petro sonrası dönemde Rusya, bir taraftan "kültürel metin" sembolünden imtina ederken diğer taraftan da ve daha da vahim olanı, "gramer kültürü"nü semantik ve pragmatik temellerini belirleme becerisini de tam olarak geliştirememiştir; bu sebeple, günümüze kadar süregelen yaşam hakkından mahrum bırakılan kendi kutsiyet alanıyla dışarıdan dayatılan lâdinî unsurlar alanı arasında sıkışıp kalmaya mahkum edilmiştir. Bu sonuç, esasında Rus yazın kültürünün yaşamış olduğu hem kutsal olandan kutsal olmayana geçişin hem de bu geçişin kendisinin ne kadar sorunlu ve sahicilikten uzak olduğunun bir özeti niteliği taşımaktadır.

Abstract**Sacral Semiotics in Russian Literature Tradition**

The article is devoted to the analysis of archetypal dialectic semiotic and symbolic contexts of book culture. The image of a book-code is a way of presentation of the archetype of the Self, which, depending on the specific period in Russian history is implemented in different cultural contexts. The creation and distribution of books in the centers of Russian monasticism forms a special tradition of honoring literacy as a way of increasing Holiness. In the future, the book loses its sacred role in society and is seen as a way of storing and transferring actual, but profane information. This leads to the intensification of the crisis of education and culture in general.

Keywords: Monachism, archetype, symbol, icon, the Self, book, word, text, mentality.